

УДК 930(477)“1941/1944”:347.9(091)

© Олексій ГОНЧАРЕНКО

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ, ЙОГО ВИДІВ ТА ОЗНАК У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Автор статті, проаналізувавши широке коло історіографічних джерел, намагається дати відповіді на інтерпретацію сучасними дослідниками такого складного явища окупаційної доби, як колабораціонізм, його види та ознаки. У роботі встановлено, що на сьогодні в історіографії відоме досить широке трактування терміна колабораціонізм та його конкретних проявів. Узагальнюючи погляди сучасних науковців, автор статті стверджує, що вони розуміють явище українського колабораціонізму переважно як вимушену чи добровільну співпрацю населення окупованої України з гітлерівцями в побутовій, економічній, культурній, адміністративній, військовій, військово-політичній та репресивно-каральній сферах.

У підходах до учасників колабораціонізму практично всі науковці зупиняються на критерії їхньої національної приналежності. У результаті – з'явилися український, білоруський, російський, німецький, кримськотатарський колабораціонізм.

У роботі висвітлюються й інші думки, відповідно до яких в основу використання терміна колабораціонізму покладається політичний критерій. Якщо у той час не існувало Української держави, то не існувало й самого колабораціонізму. А участь місцевого населення в різних формах комунікації з німецькою окупаційною адміністрацією трактується як співпраця в різних сферах функціонування тогочасного суспільства.

Зупиняється автор праці і на думці окремих авторів, здебільшого дослідників історії Голокосту, які вводять до наукового обігу термін «антиєврейська колаборація», але не дають жодного ґрунтовного пояснення необхідності його застосування. Натомість пропонується заради термінологічного узгодження поведінкових реакцій місцевого населення окупованої України використовувати ще радянський термін «пособництво».

Ключові слова: Друга світова війна, окупаційний режим, колабораціонізм, місцеве населення.

Термін колабораціонізму в його класичному розумінні виник у Франції в роки Другої світової війни й означав співпрацю населення або громадян держави з ворогом. У радянський період ця проблема належала до однієї із заборонених, адже у разі її активного вивчення ставилася під сумнів широко розповсюджена теза про морально-політичну єдність радянського суспільства. Питання співпраці з ворогом розглядалося здебільшого в контексті «зради Батьківщини» та «пособництва» і знайшло своє конкретне відображення в тогочасному радянському кримінальному законодавстві. У радянській історичній науці термін колабораціонізму вживався переважно для пояснення питання співпраці з гітлерівцями у військово-політичній сфері в країнах Західної Європи.

Лише на початку, точніше в середині 1990-х років, ця тематика почала активно розвиватися в Україні. Одним із перших вводить до наукового використання термін колабораціонізму О. Потильчак. Розглядаючи економічний колабораціонізм, вчений пропонує аналізувати цю проблему із врахуванням конкретної історичної ситуації та причин, що її породжують. Він вважає, що термін економічний колабораціонізм є умовним поняттям, а його головна ознака – господарська співпраця з окупаційною адміністрацією. Ця умовність викликана відсутністю чітких меж між різними проявами колабораціонізму. На думку дослідника, економічний колабораціонізм у його «українському варіанті» часто виходив із політичного, і навпаки – політична співпраця окремих кіл українського суспільства з нацистами у своїй основі часто мала економічні та соціальні чинники.

Розглядаючи причини співпраці місцевого населення з окупантами у господарській сфері, О. Потильчак доводить, що ці дії відбувалися вимушено через тиск загальної трудової повинності та життєвих обставин. Тому цих людей не можна віднести до колабораціоністів у повному розумінні цього слова. Натомість дослідник пропонує використовувати термін «вимушений» та «добровільний» колабораціонізм [1, 5, 17, 18].

Для М. Ковалю проблема колабораціонізму не стояла в центрі досліджень. Він торкається її лише контекстуально, згадуючи лише про певні соціальні стани, на які могли б опиратися окупанти. Вони вирішили виявити їх і «погратися в лібералізм». На роль політичних соратників окупантів зі слів М. Ковалю, претендували члени похідних груп ОУН, особливо у великих містах, таких як Київ, який вони планували перетворити на центр сепаратистського руху. Проте досить швидко гітлерівські спецслужби припинили діяльність Української Національної Ради у Києві та Громадський комітет у Харкові. Те ж саме сталося з Українською національною радою у Львові. Єдиною організацією, діяльність якої була дозволена, став Український центральний комітет. Ця організація розглядалася як засіб впливу на населення Галичини [2, 129–131]. В інших працях дослідник визначає колабораціонізм як досить поширене явище із власною соціальною та політичною базою [3, 25, 26; 4, 14].

Я. Грицак інтерпретує колабораціонізм як співпрацю населення завойованих держав з окупаційним режимом. Німецька окупація з її жорстоким режимом призвела до колабораціонізму в небачених досі масштабах. Для місцевого населення не стояло питання «колабораціонувати чи не колабораціонувати?», а як «вижити?». Колаборація лише збільшувала шанси на виживання. Міра колаборації визначалася не поневоленими народами, а панівною адміністрацією.

Я. Грицак називає види колабораціонізму – вимушений, добровільний та ідеологічний. Він зазначає, що навіть приречених на знищення євреїв примусили створити юденрати та поліцію для виконання німецьких розпоряджень, що стосувалися гетто. Колаборація не обов'язково означала солідарність з ідеологією та практикою фашизму.

Зупинившись на колабораціонізмі з ідеологічних міркувань, Я. Грицак зазначає, що в українському варіанті цей вид колабораціонізму не мав домінантного місця. Дослідник погоджується з думкою Джона Армстронга, який дійшов висновку, що український колабораціонізм є найбільш чітко вираженим прикладом переважання етнічних мотивів.

Український колабораціонізм, на думку Я. Грицака, мав ще й територіальний вимір. З його слів, єдиною частиною України, де німці справді заохочували колаборацію, стала Галичина. Але й тут він мав досить умовний характер, оскільки для західних українців ні Польща, ні СРСР не були «своєю країною». Колаборація здійснювалася через формування військових частин та участь в органах окупаційної адміністрації [5, 232–234].

О. Лисенко та І. Муковський підходять до визначення колабораціонізму більш зважено й обережно, зазначаючи, що якщо взяти за основу буквально значення цього терміна, то він, безумовно, характеризуватиме всіх, хто так чи інакше, безпосередньо чи опосередковано сприяв Третьому райху. Дослідники зазначають, що все ще не вдалося досягти єдиного розуміння цього поняття, яке відображає це неоднозначне й багатогранне явище як з етичного, політичного, так і з чисто юридичного боку. Водночас вони пропонують розглядати цю проблему з погляду змісту колабораціонізму: розрізняти участь людей у суто військових формуваннях і українських поліцейських відділах, які безпосередньо брали участь у каральних акціях. Обидва дослідники стоять на позиції, яка спростовує чорно-білі оцінки, навішування ярликів, ідеологічну «гальванізацію» складних історичних процесів.

Що стосується конкретного змісту колабораціонізму, то дослідники відповідно до специфіки своєї праці зупиняються на військових та поліційних формуваннях, створених в окупованій Україні. Вони виділяють українські і неукраїнські військові угруповання, що виникли на базі політичних концепцій, і охоронно-вартів, допоміжні, спеціальні та поліційні підрозділи [6, 459, 460].

О. Романько вважає, що колабораціонізм – це «добровільна співпраця з нацистським військово-політичним керівництвом на території Німеччини або окупованих нею країн з метою встановлення чи укріплення нового

адміністративно-політичного режиму». Він виділяє політичний, адміністративний, військовий, економічний, культурний і побутовий різновиди колабораціонізму. Перші три види колабораціонізму були найактивнішими. На думку дослідника, радянський колабораціонізм був продовженням подій Громадянської війни 1918–1923 рр., а його передумовами стали особливості суспільно-політичного розвитку передвоєнного СРСР [7, 34].

В іншому виданні О. Романько доводить, що основною формою співпраці кримських татар з окупантами стали кримськотатарські мусульманські комітети. Він називає їх однією з форм пронимецьких колабораціоністських організацій. Так, відповідно до Статуту головною метою Сімферопольського мусульманського комітету визначалося сприяння німецькій окупаційній політиці в усіх напрямках її діяльності. Кожним із них займався відповідний структурний відділ комітету: 1) боротьби з бандитами (радянськими партизанами); 2) комплектування добровольчих формувань; 3) надання допомоги сім'ям добровольців; 4) пропаганди та агітації; 5) релігії. Усі інші районні комітети мали таку ж організаційну структуру і безпосередньо підпорядковувалися Сімферопольському комітету. Діяльність кримськотатарських комітетів дослідник кваліфікує як політичний колабораціонізм. У січні 1943 р. за погодженням із німецьким керівництвом було створено Кримськотатарський національний центр та визнано як єдиного представника інтересів кримськотатарського народу [8, 87–89, 97, 105].

В окупаційній історії Криму мало місце й загострення міжнаціональних відносин, зокрема між кримськими татарами і росіянами. Дійшло до того, що керівники Алуштинського та Бахчисарайського мусульманських комітетів звернулися до німецького керівництва з пропозицією знищення всіх росіян. Утім, останні ніяк не відреагували на ці плани [8, 186].

Зі створенням Російської визвольної армії генерала Власова ситуація в Криму почала змінюватися. Тепер окупанти намагалися не протиставляти одна одній різні національні групи, а навпаки – колабораціоністи з різних національних груп мали б співпрацювати. І справді, у рядах кримських частин Російської визвольної армії служили не тільки росіяни, а й кримські татари. Надалі військова співпраця колабораціоністів мала привести до співпраці політичної. Як зауважує О. Романько, у німців був план створення місцевого уряду, до складу якого мали увійти представники трьох найбільших національних груп Криму – росіян, українців та кримських татар [8, 187].

На ситуацію в Криму активно впливав і український фактор. Пов'язаний він із діяльністю похідних груп ОУН, частина яких таки змогла потрапити на півострів. Але єдиним досягненням українських націоналістів у Криму стало створення Українського комітету, до складу якого увійшли люди, не пов'язані з ОУН, які перебували під повним контролем німців. Сталося це 27 вересня 1942 р. Діяльність комітету перебувала переважно в культурній та економічних сферах. Порівняно пізнє створення цієї структури пояснюється недовірою німців, пов'язаною з активною діяльністю ОУН. Створення Українського комітету було

складовою частиною німецької політики, направленої на використання українського фактору на території Криму та використання українських добровольчих формувань у Вермахті та німецькій поліції [8, 200, 201].

На сьогодні найвідомішою вітчизняною дослідницею проблем колабораціонізму є Валентина Шайкан. То ж необхідно проаналізувати її погляди на проблему інституційного визначення проблеми колабораціонізму, його типів та конкретного змісту.

Колабораціонізм для В. Шайкан – це складне, неоднозначне соціально-психологічне та етичне явище-феномен, що виникає унаслідок взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (населення окупованих держав з окупантами), тобто співпраці з ворогом в умовах окупаційного (гітлерівського режиму).

Саме явище колабораціонізму в Україні в роки Другої світової війни, як відзначає В. Шайкан, проявилось у широкому діапазоні: від побутового рівня до військових, економічних, культурних, адміністративних, індивідуально-політичних форм.

Колабораціонізм відтворив соціально-психологічну та етичну реальність у суспільстві під час кризи, а також спонукав та регулював поведінку певної частини населення, яке й так перебувало в стані конформності, і сприяв організації різних форм співпраці та стосунків з окупантами [9, 44].

Явище колабораціонізму, на думку Валентини та Валерія Шайкан, виявляється неоднозначно в усіх його аспектах: юридичному, політичному, етичному, ідеологічному. Колабораціонізм заохочувався і поширювався внаслідок дії навмисно створюваних гітлерівцями універсальних механізмів соціально-психологічного впливу на місцеве населення: наслідування, навіювання, зараження, переконання, залякування тощо. Необхідно розрізнити колабораціонізм націй, які мали власну державність напередодні Другої світової війни, і колабораціонізм тих націй, що її не мали. Українці опинилися між двох злочинних окупацій, і їм необхідно було обрати меншу за злочином [10, 372, 373]. Аналогічні думки дослідниця репрезентує і в інших публікаціях.

У монографії цієї авторки проблема визначення колабораціонізму набула більш окреслених і конкретних ознак. Визнаючи колабораціонізм як співпрацю з окупантами в різних сферах життя, дослідниця вважає, що його слід відрізнити від пособництва, яке також мало місце на теренах України.

За визначенням В. Шайкан, пособництво – це добровільне чи вимушене сприяння ворогові, його військовій або цивільній адміністрації у здійсненні військових, економічних, політичних, культурних заходів, спрямованих на укріплення окупаційного режиму. Дослідниця зазначає, що грані, які відрізняють ці поняття – надто тонкі й умовні та не завжди дають змогу чітко класифікувати ті чи інші дії людей під час окупації.

Щодо трудової діяльності більшості пересічних робітників, селян, службовців, які через різні обставини залишилися на окупованій території, то В. Шайкан вважає, що ці дії не можна віднести ні до колабораціонізму, ні до пособництва,

оскільки вона не була пов'язана з будь-якими злочинами та була цілком спрямована на виживання в умовах жорстокого окупаційного режиму.

Колабораціонізм, на думку В. Шайкан, був цілком закономірним явищем в умовах гітлерівської окупації. Він виник не як прояв нацистської ідеології, а як несприйняття більшовизму, як засіб самозбереження і результат адаптації населення до екзистенційних, екстремальних умов війни та окупації. Найбільшого поширення в різних формах цей феномен набув на початку і в перші роки війни, коли ситуація на німецько-радянському фронті складалася не на користь Червоної армії [11].

Досить спрощений підхід до визначення терміна колабораціонізму належить О. Гісему та О. Мартинюку. Як вважають ці автори, колабораціонізм – явище, притаманне періоду Другої світової війни, означає співпрацю урядів, окремих осіб з окупантами. При цьому вони виокремлюють колабораціонізм – економічний, політичний, військовий, релігійний. Тому й колабораціоністами, за означенням цих авторів, є особи, які співпрацювали з окупаційною владою [12, 37].

І. Дерейко, визначаючи походження терміна колабораціонізм, виходить із того, що нерівноправність партнерів і необхідність співпрацювати з окупантом своєї країни зумовила розрізнення термінів «співпраця» та «колабораціонізм» спочатку в суто агітаційних матеріалах країн антигітлерівської коаліції, а згодом і в історичній літературі. Для нього військовий колабораціонізм, який виник на Заході, завжди був наслідком колабораціонізму політичного.

Східні території, призначені для колонізації і позбавлені будь-яких надій на бодай маріонеткову державність у нацистській «Новій Європі», як зазначає І. Дерейко, не мали б виявляти занадто великої активності у співпраці з нацистським окупаційним режимом, і тим паче – у збройній боротьбі на боці Німеччини. Але, як зазначає автор монографії, сучасні дослідники нараховують від 1,5 до 2 млн колишніх громадян СРСР, які брали участь у різноманітних фронтових і допоміжних підрозділах німецьких збройних сил, з яких від 250 до 800 тис. були українцями.

Здебільшого І. Дерейко розглядає проблеми військового колабораціонізму, тобто участі українців та представників інших національностей, радянських військовополонених у місцевих формуваннях німецької армії та поліції РКУ. Дослідник встановлює, що національний склад колаборантів був неоднорідний – основну масу становило місцеве населення конкретних регіонів (українці, кримські татари, поляки, білоруси), траплялися також росіяни, кавказці, євреї тощо [13].

У подальших працях І. Дерейко визначає колабораціонізм як добровільну співпрацю (на противагу вимушеній праці) окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами. Він називає такі види колабораціонізму: побутовий, адміністративний, економічний, військовий, політичний та військово-політичний.

Для окупованих європейських країн найбільш характерним був політичний та військово-політичний колабораціонізм, що виявлявся у створенні номінально незалежних урядів чи адміністративних інституцій, а також організації пронацистських рухів та партій. Збройні формування цих режимів виконували окупаційні функції на власній території, а також брали участь у військових діях.

І. Дерейко вважає, що на окупованих територіях СРСР набули поширення побутовий та військовий колабораціонізм, оскільки німецькою владою придушувалися політичні рухи, також і пронимецькі [14, 440, 441].

На наш погляд таке визначення колабораціонізму, його змісту та видів є далеко не вичерпним і не враховує специфіку України. З поля зору дослідника «випали» структури, які намагалися співпрацювати з окупаційною адміністрацією в 1941 р., а також діяльність УЦК у Галичині, колабораціонізм учасників поліцейних формувань, створених під егідою ОУН, Т. Бульби-Боровця та ін. Не розрізняє дослідник і понять співпраці місцевого населення з окупаційною адміністрацією в адміністративній, господарській, економічній, культурно-освітній, релігійній сферах та колабораціонізму.

До формулювання терміна колабораціонізм, яке належить І. Дерейку, приєднується Т. Бородіна, яка додає, що в основі колабораціонізму лежали мотиви, що є загальними для окупованих теренів: ворожість до радянської влади (через репресії, розкуркулення тощо), меркантильні інтереси (заробітна плата, хабарництво, майно вбитих, отримання владних повноважень), співпраця з окупантами як стратегія виживання та ін.

За наявними дослідженнями, до колаборантів найчастіше належали такі соціальні групи: 1) інтелігенція (вчителі, лікарі, священники тощо); 2) репресовані та їхні родичі (силоміць колективізовані селяни або особи, чиї родичі стали жертвами політичних репресій); 3) асоціальні елементи (люди з кримінальним минулим, пияки, маргінали); 4) радянські військовополонені. Розрізняє дослідниця і українські формування, створені під егідою ОУН, і формування (формально «українські»), створені під контролем німецької військової адміністрації.

Водночас у тексті цієї дослідниці віднайдемо дещо суперечливі твердження. Наприклад, про те, що колабораціонізм та співпраця – дії службовців української допоміжної адміністрації та поліції, які забезпечували поточну діяльність окупаційного режиму. У цьому випадку терміни колабораціонізм та співпраця вона ототожнює [15, 54, 56, 57, 80].

Ю. Радченко підтримує визначення колабораціонізму, яке запропонував А. Скоробагатов. На його думку, слід класифікувати колаборацію на урядово-державну, соціально-побутову, культурну та військову. Під урядово-державною колаборацією розуміється створення владних структур з іноземних громадян на окупованих Німеччиною територіях та функціонування цих структур. Соціально-побутовою колаборацією Ю. Радченко називає співпрацю рядових громадян з окупантами. Прикладом такої співпраці можуть слугувати органи місцевого самоврядування (районні, міські, обласні, сільські управи). Культурна

колаборація притаманна країнам із германським населенням і не належить до окупованих районів СРСР. Термін «військова колаборація» означає організацію різноманітних воєнізованих формувань у військових та поліцейських структурах Третього райху. Тому для Ю. Радченка участь людей у роботі органів поліції є військовим колабораціонізмом [16, 179, 180].

В. Орлянський, досліджуючи феномен української колаборації, зазначає, що необхідно звернути увагу на європейську практику його вживання. Колаборація в роки Другої світової війни досить щільно в Європі стала асоціюватися з маріонетковим, близьким за ідеологічними ідеями й поглядами, урядом Норвегії під керуванням Квіслінга, який спирався на численну підтримку, однак усе ж меншу частину населення країни, тобто більшість населення активно або пасивно знаходила можливість з окупантами не співпрацювати. Зовсім протилежну картину поведінки населення ми можемо спостерігати на окупованій території СРСР. На території України не було маріонеткового політичного утворення, але було немало колабораціоністів – у такому контексті можна зрозуміти слова дослідника. «Багато рис української колаборації виходять за більшість параметрів європейського розуміння цього поняття, тому що ні в одній із країн, які стали жертвами гітлерівської агресії, не спостерігалося в такому обсязі морального розпаду у суспільстві, в армії, такого масового небажання населення захищати свою країну, такого різноманітного за формою прояву співробітництва з окупантами», – зазначає дослідник [17, 206, 207].

Цікаві міркування з приводу особливостей колаборації в Україні наводять І. Патриляк та М. Боровик. На їхню думку, незаперечним фактом є те, що частина українців, які пішла на співпрацю з німецьким окупаційним режимом, діяла відверто на шкоду своїм співгромадянам, брала участь у каральних акціях проти мирного населення, у знищенні єврейських гетто. Але саме поняття колабораціонізму щодо українців може бути застосоване лише умовно, з цілою низкою застережень. Вчені пропонують характеризувати український колабораціонізм як колабораціонізмоподібне явище, яке виникло внаслідок бездержавного існування українського народу й було значною мірою спричинене моральною дезінтеграцією населення, здійсненою комуністами й нацистами. Масштаби цього явища в Україні визначалися також жорстокістю окупаційного режиму. Для багатьох учасників німецьких добровольчих допоміжних формувань це було лише справою особистого виживання і дуже часто не мало жодного політичного чи ідеологічного підґрунтя [18].

В іншій праці ці ж автори спільно з А. Слюсаренко доходять висновку, що колабораціонізм в Україні проявився в широкому діапазоні – від побутового рівня до адміністративної та військової співпраці. Він мав різний характер – добровільної співпраці з нацистами з політичних чи ідеологічних переконань, вимушеної тривалої або вимушеної епізодичної співпраці з гітлерівцями та їхніми союзниками. Дослідники виділяють побутовий, економічний, адміністративний, культурний та військовий колабораціонізм [19, 148, 149].

В. Дзьобак вважає, що через відсутність до війни Української держави колабораціонізм в Україні не мав класичного західноєвропейського характеру. Тому він поділяє його на приватний і державний.

В інтерпретації В. Дзьобака характерними ознаками державного колабораціонізму є: наявність уряду або ерзацдержавного утворення, визнаного державами Осі та принаймні однією або декількома нейтральними державами, з яким окупаційна влада підписала угоду про співпрацю; підлеглість цього уряду чи ерзацдержавного утворення німецькому уряду або якомусь із урядів держав Осі; спільна участь у реалізації нацистських окупаційних планів.

Визначаючи поняття «приватний колабораціонізм», В. Дзьобак використав міркування дослідниці Валентини Шайкан, яка охарактеризувала його як «складне, неоднозначне соціально-психологічне та етичне явище-феномен, що виникає в результаті взаємодії суб'єктів комунікативного процесу (населення окупованих держав з окупантами), тобто співпраці з ворогом в умовах окупаційного (гітлерівського) режиму. Це явище в Україні в роки Другої світової війни проявилось в широкому діапазоні: від побутового рівня до військових, економічних, культурних, адміністративних, індивідуально-політичних форм».

До вищесказаного В. Дзьобак додає, що приватний колабораціонізм різних виявів мав як ідейний, так і безідейний характер. Частина громадян співпрацювала з німцями відповідно до якихось політичних концепцій, а частина – без таких концепцій [20, 254].

Розглядаючи прояви колабораціонізму на Поділлі, С. Гальчак, досить поверхово розглянувши умови, на основі яких виник цей феномен, поділяє його прояви в досить широкому діапазоні: побутовому, військовому, економічному, культурному, адміністративному, індивідуально-політичному. Щоправда, автор публікації так і не пояснив особливостей індивідуально-політичного колабораціонізму.

Нам так і незрозуміло, на підставі чого С. Гальчак стверджує, що особливо колабораціонізм проявився після переходу української допоміжної адміністрації під повний контроль німецького цивільного управління, коли значна кількість управлінців і поліції ступила на шлях співпраці з нацистським режимом у реалізації людиноненависницької політики [21, 210]. На наш погляд, українська допоміжна адміністрація і так перебувала під повним контролем німецької влади. Можливим винятком із цього правила є досить короткий період часу, коли місцева адміністрація перебувала в зоні впливу ОУН. Але й тоді дозволи на створення цих органів влади віддавало німецьке керівництво або ж німці санкціонували вже здійснені націоналістами акти виборів місцевих адміністрацій.

У реконструкціях В. Хвіст до наукового обігу вводить термін кримськотатарський колабораціонізм. Дослідниця вважає, що в усі повоєнні роки в радянській історіографії стверджувалося, що народи, які перебували на території, окупованій фашистами, є зрадниками. Як на наш погляд, в реальному змісті радянської історіографії таких тез ніколи не було.

В. Хвіст є досить прямолінійною у своїх судженнях. Для неї колабораціонізм є «гріхом» та «зрадою». Водночас вона виділяє три аспекти колабораціонізму: політичний, військовий та економічний. У досить незрілому із професійного погляду тексті дослідниця пише, що «саме на політичний аспект співпраці з окупантами тепер багато хто робить наголос, підкреслюючи, що кримське населення радісно зустріло німецькі війська, вбачаючи в них своїх визволителів. Тому люди охоче працювали на «новий порядок». Але німці своєю поведінкою відштовхнули від себе спочатку політично активні кола, а згодом і широкі верстви населення».

У тексті міститься ще одна досить «цікава» думка, яка стосується того факту, що в різних окупаційних установах працювали місцеві жителі, але немає ніяких підстав вважати, що вони співпрацювали з фашистами.

Отже, для В.Хвіст колабораціонізм має три сегменти: політичний, військовий та економічний, а в синонімічному звучанні означає «зраду», «гріх» та «співробітництво», хоч вона не пояснює інших моделей поведінки людей, котрі опинилися в окупації [22].

На думку Віктора Шайкана, в окупованій Україні набув певного поширення і польський колабораціонізм. Найширшого застосування колабораціонізм поляків дістав у військовій та адміністративній сферах. Найбільш рельєфно він проявився на теренах генеральної округи «Волинь та Поділля» і був інспірований діями гітлерівців, які провокували протистояння між поляками та українцями, і в різні періоди окупації давали певні переваги тій чи іншій національній категорії місцевого населення. Отже, польський колабораціонізм на західноукраїнських землях був спровокований не стільки німецьким терором і репресіями, скільки намаганнями поляків зберегти свій контроль над відповідними територіями України [23, 253].

В. Бондаренко зараховує учасників українського вільнокозацького руху до військово-політичного колабораціонізму. Ці формування створювалися на завершальному періоді війни. Вільнокозацький рух наприкінці війни розколовся на дві частини. Перша підтримала Український національний комітет на чолі з П. Шандруком і ввійшла до складу УНА. Друга продовжувала підтримувати ідею «Козакии» і намагалася створити колабораціоністські частини у складі формувань Дону, Кубані і Тереку [24].

Дещо інші підходи до визначення проблеми колабораціонізму пропонує З. Польова. Проаналізувавши погляди західних та вітчизняних дослідників, вона не пропонує власного визначення колабораціонізму, але зазначає, що мотивація колаборантів охоплювала на політичному рівні такі аспекти, як етнічну ненависть, настрої антикомунізму, антисемітські переконання, а на неполітичному – опортунізм, дефетизм та прагнення вижити. Доцільно наголосити, що колабораціонізм набував як форми добровільної співпраці населення з окупантами, так і примусової, яка, зокрема, стосувалася радянських військовополонених. В окрему категорію колаборантів виокремлені ті українці, які служили в

німецьких охоронних і будівельних структурах. Ці структури німці створювали без досягнення політичних домовленостей.

Чинники, які звужували чисельність колаборантів серед українців, охоплювали відразу та розчарування через жорстокість німецьких окупантів, страх перед радянськими репресіями і контрзаходами українського націоналістичного підпілля [25, 253].

Не можемо обійти увагою працю А. Боляновського, у центрі якої перебувають проблеми військового та військово-політичного колабораціонізму. Проте автор роботи взагалі уникає вживання терміна колабораціонізму. Але у змісті праці дослідника міститься немало сюжетів, пов'язаних з участю українців у збройних формуваннях Німеччини. Українські політичні угруповання, перебуваючи в еміграції, відстоювали ідею використання Німеччини задля відновлення Української держави. Це стосується не лише ОУН, а й інших політичних груп – зокрема гетьмана П. Скоропадського. Їхні ідеї знайшли певну реакцію серед німецьких військових, які, утім, обійшли своєю увагою еміграційний уряд УНР та прибічників гетьмана, зосередившись на контактах з ОУН. У результаті було отримано дозвіл на створення окремої західноукраїнської військової формації під назвою Український легіон. У складі німецької армії перебувала й частина прибічників як еміграційного уряду УНР, так і П. Скоропадського.

Водночас, готуючись до війни проти СРСР, німецькі військово командування вперто відмовлялося від ідеї створення української армії, допускаючи можливість формування допоміжних військових підрозділів. Проте в результаті контактів з ОУН(б) було ухвалено рішення про створення Українського легіону. Дозвіл на це віддав В. Канаріс. У результаті були сформовані батальйони «Нахтігаль» та «Роланд».

Немало українців, які мешкали в Німеччині та Генерал-губернаторстві, було призвано до напіввійськових формацій, а саме охоронних та будівельних підрозділів. Здійснювалися ці заходи в, так би мовити, індивідуальному порядку.

З ініціативою створення українських військових формацій виступали і представники ОУН(м). Вони ініціювали об'єднання всіх українських військових і створили для цього координаційний центр – Українську Генеральну Раду Комбатантів (УГРК), до складу якої увійшов переважно вищий офіцерський склад колишньої армії УНР. У результаті контактів із військовими було ухвалено рішення про створення ще однієї української формації під назвою «Пума».

Після розпуску всіх цих військових формувань лідери ОУН, інших націоналістично орієнтованих структур не втрачали надії на відновлення відповідної співпраці з Вермахтом і неодноразово висловлювали свої наміри щодо створення українських військових частин.

Утім, німецьке командування було змушене створювати допоміжні добровольчі формування, які виконували відповідні завдання у складі Вермахту та поліційних служб.

Окрема сторінка у книзі А. Боляновського присвячена військово-політичному колабораціонізму, а саме: створенню дивізії СС «Галичина», українським національним формуванням у складі Вермахту.

Незважаючи на відсутність будь-якого вживання терміна колабораціонізм у цій книзі, її автор цілком аргументовано стверджує, що в роки Другої світової війни для багатьох народів Європи, Далекого Сходу й Азії, позбавлених окупантами власної державності, були доволі типовими розрахунки на створення своїх легіонів у складі збройних сил воюючих сторін – відповідно Німеччини, чи СРСР, чи Великої Британії. При цьому державу, під егідою якої формували національні частини, розглядали як імовірного союзника в боротьбі за визволення. Українці прагнули стати не об'єктом, а суб'єктом політики, і для актуалізації їх національного питання була потрібна власна збройна сила [26, 24, 26, 45, 46, 61, 81].

Т. Пастушенко розглядаючи проблеми залучення оstarбайтерів з України до праці в Третньому райху, не використовує терміна «економічний колабораціонізм», але зазначає про існування такого аспекту проблеми, як «добровільність» подібних дій частини людей. Вона наголошує, що застосування принципу «добровільності» потрапило і в українське законодавство. У цьому випадку люди втрачали право на відповідні фінансові виплати, а за радянських часів взагалі розглядалися як зрадники Батьківщини, які поїхали працювати на ворога. Але, на думку дослідниці, до критерію «добровільності» потрібно підходити досить обережно, адже умови життя в окупованій Україні мали такий характер, що навіть виїзд без прямого адміністративного примусу був спричинений економічними причинами, тобто як необхідність виживання, розв'язання безвихідної ситуації. Певну роль зіграла й потужна агітаційна кампанія. Тому частина населення пов'язала своє найближче майбутнє з роботою на чужині [27, 46, 48].

Т. Вронська, розглядаючи проблеми співпраці місцевого населення з окупаційною владою, інтерпретує кваліфікації цих дій радянською владою. У тексті роботи термін «колабораціонізм» відсутній. Дослідниця встановила, що співпраця місцевого населення з окупантами визначалася тогочасним радянським законодавством як «пособництво». Радянська Феміда користувалася категоричністю суджень та радикалізмом карально-репресивних заходів. Співпраця з ворогом (як найтяжчий злочин воєнної доби) розглядалася як скоєння за «обтяжливих обставин» і передбачала максимальне покарання. Радянські спецслужби прагнули вжити якомога суворіших заходів до широкого кола осіб, які тим або іншим чином були причетні до функціонування окупаційних органів влади та навіть її господарських установ. Те ж саме стосувалося й членів родин осіб, які співпрацювали з окупаційною владою. У радянському законодавстві також використовувалися терміни «зрадник», «зрадники Батьківщини», «ставленик», «запроданець», «поплічник», «посіпака».

Термін «співпраця», як встановлює Т. Вронська, трактувався радянською Фемідою досить широко. «Службою німецько-фашистським загарбникам» вважалася не лише безпосередня ініціативна робота в адміністративних органах

окупантів, а й дуже широка палітра інших видів діяльності пересічних громадян на всіх посадах і робочих місцях установ та закладів, що функціонували на захопленій території.

Аналізуючи радянські законодавчі акти, Т. Вронська вважає, що осіб, які співпрацювали з німцями, варто поділити на кілька груп. До однієї з них можна зарахувати громадян, які цілком свідомо, за своїми переконаннями перейшли в табір ворога з метою реалізувати свої політичні погляди, помститися режиму, що свого часу покарав їх, позбавив майна, пільг, соціального статусу тощо. До іншої групи належать кримінальні, люмпенізовані елементи, яким через відсутність будь-яких переконань було байдуже, кому служити, щоб від кого отримувати платню. Ще одну групу громадян з-поміж цивільного населення становили ті, хто за об'єктивних обставин (таких як нестатки, голод, відсутність житла, та й, зрештою, багатьох інших, спричинених війною, факторів), змушені були проти свого бажання йти на «змову з совістю». Були і такі, хто співпрацював з окупантами за завданням НКВС, розвідувальних армійських органів [28, 92, 93].

Відзначимо ще одну тенденцію, яка проявляється у справі інтерпретації самого поняття та змісту колабораціонізму. На сьогодні фактично в окрему субдисципліну досліджень виділена участь колаборантів та відповідних військово-поліційних, адміністративно-територіальних формувань у Голокості. Для прикладу проаналізуємо позицію А. Ухача. По-перше, він вводить поняття «місцевий колабораціонізм», так і не пояснюючи необхідність застосування саме такого територіального критерію. По-друге, проаналізувавши відомі йому підходи, науковець виділяє два типи колабораціонізму, а саме: політичний та функціональний. Останній мав місце в окупованій Україні. Серед функцій, що їх зобов'язані були виконувати місцеві колаборанти, була і співучасть у здійсненні нацистського насилля, зокрема й Голокосту. Виявлялася вона в різних формах – від поширення антисемітської пропаганди до безпосередньої участі у вбивствах. По-третє, для А. Ухача колаборанти – це ті, хто взяв активну участь у переслідуванні євреїв. По-четверте, сам колабораціонізм людини не означав її автоматичної участі у здійсненні Голокосту. Були колаборанти, які допомагали євреям. По-п'яте, намагаючись кваліфікувати антиєврейські дії тих, хто не належав до колаборантів, він називає їх «місцевими винуватцями Голокосту». Ці люди брали участь у вбивствах євреїв, доносили владі про їх місцезнаходження, грабували майно тощо [29, 46].

Ще в 1990-х роках у низці праць, присвячених проблемам Голокосту, несподівано вводиться досить специфічний термін «антиєврейська колаборація». Вводить її Ю. Ляховицький, який заявляє, що специфічною (на відміну від країн Західної Європи) особливістю єврейського Голокосту в Україні була активна антиєврейська колаборація українських національно-орієнтованих структур на фоні негативного ставлення місцевого населення до євреїв [30]. Проте жодного теоретичного аналізу терміна «антиєврейська колаборація» в цій публіцистичній статті, виголошеній на науковій конференції, проведено не було. Але

непоміченою ця дефініція таки не залишилась. Так, у явищі колабораціонізму в контексті подій Голокосту намагався розібратися А. Подольський, який прагнув дати відповідь на питання: у чому ж конкретно проявлялась колаборація неєврейського населення України у здійсненні Голокосту, у яких формах вона існувала і проявлялась? На наш погляд, питання поставлено не зовсім коректно, адже аналіз проблеми колабораціонізму як суспільно-політичного явища не можна обмежувати виключно ставленням (позитивним або негативним) місцевого соціуму до «єврейського питання» періоду німецької окупації України.

Варто зупинитися на трьох позиціях цього дослідника. По-перше, він відзначає, що участь місцевого населення в роботі підрозділів української допоміжної поліції, сформованої здебільшого з добровольців, – стала однією із форм колабораціонізму.

По-друге, до ще одієї форми колабораціонізму А. Подольський зачисляє стихійні погроми і вбивства євреїв місцевим неєврейським населенням, часто ініційованих і, безумовно, підтримуваних нацистами. На теренах Галичини від рук місцевого населення, яке перебувало під сильним впливом антисемітських постулатів нацистської пропаганди, у межах «акцій помсти» загинули тисячі євреїв.

У нас виникає низка заперечень із приводу зазначеного. Які організаційно-правові форми співпраці місцевого населення з нацистами у справі вбивств і переслідувань євреїв відомі А. Подольському? Звісно, що жодних, адже їх насправді таки не було. Як на наш погляд, у цьому випадку вартувало б використовувати ще радянське означення «гітлерівські пособники» або ж кваліфікувати їх як типові дії, котрі мають ознаки злочину. Усе ж історична наука має користуватися певним понятійно-термінологічним апаратом, а не підходами публіцистичного рівня.

По-третє, невіддільною формою колабораціонізму стала участь українських національних формувань у складі військ СС та Вермахту. Звісно, що це мало місце, але А. Подольський не згадує про поліційні батальйони зразка 1942 р., які часто брали участь у винищенні євреїв. Не маємо жодної згадки і про регіональні прояви колабораціонізму у Криму (кримськотатарські поліційні формування), аналогічні підрозділи сформовані з етнічних німців у Південній Україні.

Не обійшов увагою А. Подольський і позицію ОУН та УПА у «єврейському питанні». Політична співпраця цих структур із нацистською адміністрацією в 1941–1944 рр. фактично була відсутня або мінімальна, на рівні обіцянок чи декларацій. Він відзначає той факт, що в окупованій Україні не були створені маріонеткові режими, але чомусь не враховує того, що все ж від рук загонів УПА загинула певна частина євреїв, які переховувалися від переслідувань нацистів. А ті ж антиєврейські (разом з антирадянськими) виступи західноукраїнського селянства могли бути з легкістю інспіровані пропагандою чи прямою вказівкою місцевих лідерів ОУН [31].

Із логіки А. Подольського напрашується висновок, що якщо в Україні не було створено маріонеткового режиму, то й не існувало факту колабораціонізму з боку ОУН. А участь місцевого населення в різних формах переслідувань євреїв фактично інтерпретується як колабораціонізм. Позиція не зовсім зрозуміла, і має стосунок радше до публіцистики, аніж до академічного дослідження. Зазначимо існування й інших думок, зокрема І. Щупака, який із цього приводу зазначає, що проблемам колаборації на теренах України присвячено чимало робіт, у яких співпраця з окупантами у знищенні єврейського населення розглядається як один з аспектів колаборації. Знищення сотень тисяч євреїв нацистами було б неможливим без підтримки цих акцій поплічниками гітлерівців з боку місцевого населення та відносної байдужості більшості цього населення [32, 413]. Отже, дослідник вважає за необхідність називати осіб, які співпрацювали з нацистами у справі винищення євреїв, поплічниками, але аж ніяк не колабораціоністами.

Декілька думок щодо проблеми колаборації українців із окупантами висловила Ж. Ковба. Вона зазначає, що:

1. Українці не мали власної держави і як етнос увійшли до радянської, а через неї і зарубіжної історіографії, переважно як радянський народ, а західні – як націоналісти-українці, бандерівці-українці.

2. Проблема колаборації саме етнічних українців ще й нині недостатньо досліджена, натомість нагромадилися фактографічні неточності, політичні міфи, стереотипи.

3. Необхідно визнати, що за обох тоталітарних режимах – радянського і фашистського – українці перебували в умовах небачено жорстокої безвиході, їхня поведінка зумовлювалася не лише відсутністю політичних, національних свобод, а й загрозою фізичного винищення.

4. Колаборація на окупованих фашистами територіях визначалася не бажаннями українців, а німецькою інституціональною владою (Гітлер був проти того, щоб слов'янам, в зокрема й українцям, давати зброю) і німецькою окупаційною адміністрацією (дозвіл у Галичині мати українську допоміжну поліцію чи формувати з українців охоронні, трудові підрозділи).

5. Не можна говорити про колаборацію українців як етносу, бо до різних форм співпраці з окупантами вдавалися окремі маргінальні групи місцевого населення [33, 47].

«Незручну» для сучасної єврейської спільноти проблему висвітлює В. Шайкан. Якщо більшість дослідників зображують євреїв виключно жертвами окупантів, то авторка монографії намагається показати співпрацю частини євреїв із окупантами в створених юденратах та єврейській поліції. Отож, вона входить у проблему стосунків між самою єврейською спільнотою, а не з зовнішнім світом, який їх оточував.

В. Шайкан не відмовляється від зображення сюжетів масових жертв євреїв й конкретизує цей аспект діяльності окупантів, але водночас зображує юденрати як знаряддя політики гітлерівців. До головних причин виникнення єврейського

колабораціонізму дослідниця зараховує антирадянські настрої серед єврейської інтелігенції, ремісників, страх перед геноцидом, бажання вижити за будь-яку ціну, особливо, врятувати життя молоді [11].

Час від часу проблема колабораціонізму обговорюється на конференціях, інших наукових заходах. Так, 15 листопада 2018 р. у Києві відбувся семінар «Голокост: факти, меморіалізація, уроки», організований United States Holocaust Memorial Museum та UNESCO спільно з Меморіальним Центром Голокосту «Бабин Яр». Під час проведення цього наукового заходу обговорювалася, зокрема, «легітимність» вживання терміна «колаборація» стосовно співпраці частини українців та певних організацій з окупаційним режимом. Проф. В. Гриневич під час глибокого теоретичного аналізу проблеми піддав сумніву «легітимність» вживання терміна «колаборація» до подій та явищ на окупованій території України, зауважив особливості співіснування з німецькими окупантами в Східній Європі, звернувши увагу на імперіалістичний характер Другої світової війни (на певних етапах); становищі колоній імперій. А от І. Щупак у своєму виступі запропонував у визначенні колаборації звертати увагу на наявність дій, спрямованих на підтримку репресивного характеру окупаційного режиму та здійснення ним геноциду; добровільність співпраці з окупантами (чи примус до співпраці); мотивацію співпраці з окупантами тощо [34, 8].

Отже, на сьогодні маємо досить широке трактування терміна «колабораціонізм» та його конкретних проявів. Узагальнюючи погляди сучасних науковців, можемо стверджувати, що український колабораціонізм – це вимушена чи добровільна співпраця населення окупованої України з гітлерівцями в побутовій, економічній, культурній, адміністративній, військовій, військово-політичній та репресивно-каральній сферах.

У підходах до учасників колабораціонізму практично всі науковці зупиняються на критерії їхньої національної приналежності. У результаті – з'явилися український, білоруський, російський, німецький, кримськотатарський колабораціонізм.

Відомі й інші думки, відповідно до яких в основу використання терміна колабораціонізм покладається політичний критерій. Якщо у той час не існувало Української держави, то не існувало й самого колабораціонізму. А участь місцевого населення в різних формах комунікації з німецькою окупаційною адміністрацією трактується як співпраця у різних сферах функціонування тогочасного суспільства.

Окремі автори, здебільшого дослідники історії Голокосту, вводять до наукового обігу термін «антиєврейська колаборація», але не дають жодного ґрунтовного пояснення необхідності його застосування. З таким же успіхом можна вводити терміни «антирадянський чи антибільшовицький», «антипольський чи антиукраїнський» колабораціонізм. На наш погляд, заради термінологічного узгодження поведінкових реакцій місцевого населення окупованої України в цьому випадку було б доцільним використовувати ще радянський термін – «пособництво».

Джерела та література:

1. Потильчак О.В. Економічний колабораціонізм в Україні в роки нацистської окупації (1941–1944). – К.: УДПУ ім. М.П. Драгоманова, 1997. – 29 с.
2. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) / М.В. Коваль. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
3. Коваль М.В. Друга світова війна і Україна (1939–1945 рр.). Історіософські нотатки / М.В. Коваль. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – 76 с.
4. Коваль М.В. Друга світова війна та історична пам'ять / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 3–21.
5. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: [навч. посібник]. – Київ: Генеза, 1996. – 360 с.
6. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах другої світової війни / За ред. В.Д. Конашевича. – К.: Пошуково-вид. агентство «Книга Пам'яті України», 1996. – 568 с.
7. Романько О.В. Крым в период немецкой оккупации. Национальные отношения, коллаборационизм и партизанское движение. 1941–1944. – М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2014. – 414 с.
8. Романько О.В. Немецкая оккупационная политика на территории Крыма и национальный вопрос (1941–1944) / О.В. Романько. – Симферополь: Антиква, 2009. – 272 с.
9. Шайкан Валентина. Колабораціонізм в Україні у роки Другої світової війни: причин виникнення, особливості, масштаби / Валентина Шайкан // Друга світова війна і доля народів України: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.: Сфера, 2005. – С. 44–51.
10. Шайкан Валентина, Шайкан Валентин. Ідеологічні рудименти і український національно-визвольний рух / Валентина Шайкан, Валентин Шайкан // Друга світова війна і доля народів України: матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р. – К.: Зовнішторгвидав, 2007. – С. 369–380.
11. Шайкан В. Колабораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни. Монографія. – Кривий Ріг: Мінерал, 2005. – 466 с.
12. Гісем О.В., Мартинюк О.О. Голокост в Україні (1941–1944): Словник-довідник. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – К.: Сфера, 2007. – 100 с.
13. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки). / І. Дерейко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2012. – 174 с.
14. Дерейко І. Колабораціонізм, поняття / І. Дерейко // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка–Ком / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. // НАН України, Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2007. – 528 с.
15. Бородіна Т. Стратегії поведінки місцевого населення Полтавщини під час Голокосту (1941–1943) / Т. Бородіна // Голокост і сучасність. – № 1 (15). – 2017. – С. 39–80.
16. Радченко Ю. Украинская вспомогательная полиция и Холокост в городе Золочев Харьковской области / Ю. Радченко // Тирош – труды по иудаике. – Вып. 11. – М., 2011. – С. 178–192.
17. Орлянський В.С. Деякі особливості української колаборації в роки Другої світової війни / В.С. Орлянський // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2008. – Вип. XXIX: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. – С. 205–212.

18. Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / [І.К. Патриляк, М.А. Боровик]. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010.
19. Слюсаренко А.Г., Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К., 2009. – 447 с.
20. Дзьобак В. Порівняльна характеристика колаборації населення Росії й України в роки радянсько-німецької війни / В. Дзьобак // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2008. – Вип. 11. – С. 252–276.
21. Гальчак С. Прояви колабораціонізму на Поділлі в роки нацистської окупації краю / С. Гальчак // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 25. Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О.А. Мельничука. – Вінниця: ФОП Корзун Д.Ю., 2017. – С. 209–213.
22. Хвіст В. Кримсько-татарський колабораціонізм в роки Другої світової війни: сучасне бачення / В. Хвіст // Вісник аграрної історії. – № 11–12. – 2005. – С. 114–120.
23. Шайкан Віктор Польський колабораціонізм на теренах України як засіб боротьби проти сталінського режиму / Віктор Шайкан // Історія слов'янських народів: дослідження актуальних проблем. Вип. 8: Україна і Польща в горнилі Другої світової війни. (До 60-річчя перемоги над фашизмом). Відповідальні редактори П.М. Чернега і Г.В. Стрельський. Зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – С. 248–258.
24. Бондаренко В. Українське вільне козацтво на завершальному етапі Другої світової війни (1944–1945 рр.) / В. Бондаренко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2014. – Вип. 1 (1). – С. 83–86.
25. Польова З. Порівняння методологічних підходів до осмислення проблем колабораціонізму та опору / З. Польова // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 24: Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті суспільно-політичних ідей, подій та обставин / [гол. редкол. Микола Литвин, упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк, Олександра Стасюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2014. – С. 247–254.
26. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945) / Львівський національний університет ім. Івана Франка, Канадський інститут українських студій Альбертського університету. – Львів, 2003. – 686 с.
27. Пастушенко Т.В. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953) / Т.В. Пастушенко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009. – 282 с.
28. Вронська Т. Феномен «пособництва»: до проблеми кваліфікації співпраці цивільного населення з окупантами у перший період Великої Вітчизняної війни / Т. Вронська // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України. – К., 2008. – Вип. 11. – С. 88–97.
29. Усач А. Місцеві колаборанти та Голокост в Україні: перспективи і виклики дослідження / А. Усач // Українське суспільство і пам'ять про Голокост: наукові та освітні аспекти (Вибрані доповіді ІХ і Х круглих столів до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту) / Редкол.: А. Подольський, С. Осипчук. – Київ: Український центр вивчення історії Голокосту; КВІЦ, 2018. – 108 с. – С. 41–48.
30. Ляховицький Ю. Катастрофа: как ее хотят видеть на Украине / Ю. Ляховицький // 1-е Запорожские чтения «Еврейское население Юга Украины» 29–30 мая 1997 г. Доклады и сообщения. – Запорожье: Этта-Пресс. – С. 44–71.

31. Подольский А. Проблема коллаборации на Украине в период Холокоста: некоторые аспекты исследования и историография / А. Подольский // Друга світова війна і доля народів України: матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р. – К.: Зовнішторгвидав, 2007. – С. 381–392.
32. Шупак І. Трагедія євреїв України / І. Шупак // Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси / [ред. рада: В.М. Литвин (голова), Г.В. Боряк, В.М. Даниленко та ін.; відп. ред. В.А. Смолій; авт. кол.: О.Г. Аркуша, В.Ф. Верстюк, С.В. Віднянський та ін.]. – К.: Ніка-Центр, 2012. – С. 402–424.
33. Ковба Ж. Коллаборація українців і долі євреїв на теренах України періоду другої світової війни / Ж. Ковба // Запорожские еврейские чтения. – Вып. 4. – Запорожье: Диво, 2000. – С. 33–49.
34. Науково-практичний семінар «Голокост: факти, меморіалізація, уроки» // Вісник Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума». – № 178. – Листопад. – 2018. – 16 с.

© Алексей ГОНЧАРЕНКО

ПРОБЛЕМЫ ИНСТИТУЦИОННОГО ОБОЗНАЧЕНИЯ ТЕРМИНА КОЛЛАБОРАЦИОНИЗМА, ЕГО ВИДОВ И ПРИЗНАКОВ В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Автор статті, проаналізував широке количество історіографічних джерел, намагається дати відповіді на інтерпретації сучасними дослідниками такого складного явища окупаційного періоду, як колабораціонізм, його види і ознаки. В роботі встановлено, що на сьогодні в історіографії існує досить широка трактовка терміна колабораціонізм і його конкретних проявів. Обобщая підходи сучасних учених, автор статті утверджує, що в основному вони розуміють явище українського колабораціонізму як примусовий або добровільний співробітництво населення окупованої України з гітлерівцями в побутовій, культурній, економічній, адміністративній, військовій, політичній, військово-політичній і репресивно-каральної сферах.

В підходах до учасників колабораціонізму практично всі дослідники звертають увагу на їх національність. В результаті – з'явилися український, білоруський, російський, німецький, кримсько-татарський колабораціонізм.

В роботі виділяються і інші підходи, в відповідності з якими в основу використання терміна колабораціонізму покладено політичний критерій. Якщо в той час не існувало Української держави, то не існувало і самого колабораціонізму. А участь місцевого населення в різних формах комунікації з німецькою окупаційною адміністрацією розглядається як співробітництво в різних сферах функціонування тогочасного суспільства.

Останає автор статті на позиції деяких дослідників, в основному вивчаючих події Холокосту, які вводять в науковий обиход термін «антиєврейська колаборація», але не надають аргументів його застосування.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, оккупационный режим, коллаборационизм, местное население.*

© **Aleksej HONCHARENKO**

THE PROBLEMS OF INSTITUTIONAL DETERMINATION OF THE TERM OF COLLABORATION, ITS SPECIES AND SIGNS IN MODERN DOMESTIC HISTORIOGRAPHY

The author of the article, having analyzed a wide range of historiographic sources, is trying to respond to the interpretation by modern researchers of such a complex phenomenon of the occupation day as collaborationism, its types and characteristics. It was found that today in historiography there is a rather broad interpretation of the term collaborationism and its specific manifestations. Summarizing the views of modern scientists, the author of the article argues that they mainly understand the phenomenon of Ukrainian collaborationism as forced or voluntary cooperation of the population of occupied Ukraine with the Nazis in everyday, economic, cultural, administrative, military, military-political and repressive-punitive spheres.

In the approaches to the participants of collaborationism, almost all scientists dwell on the criteria of their nationality. As a result, Ukrainian, Belarusian, Russian, German, Crimean-Tatar collaborationism appeared.

The paper also highlights other opinions according to which the political criterion is based on the use of the term collaborationism. If at that time there was no Ukrainian state, then there was no collaborationism itself. And the participation of the local population in various forms of communication with the German occupation administration is interpreted as cooperation in various areas of the functioning of the then society.

The author of the work and in the thoughts of individual authors, mostly Holocaust researchers, stop the term “anti-Jewish collaboration,” but do not give any solid explanation for the need to use it. Instead, it is proposed, for the sake of terminological coordination of the behavioral reactions of the local population of occupied Ukraine, to use the Soviet term “aiding”.

Keywords: *World War II, occupation regime, collaborationism, local population.*